

k nemu rozlične. Život, chápaný ako „objekt prežívania, ako neutíchajúci tok bytia, ako iracionálny, pojmovo nepostihnuteľný proces, ktorý sa nedá vtlačiť do rámca suchých, mŕtvych logických formulí a kategórií rozumu, bežných predstáv, ideologických fikcií a pod.“ (s. 316) Poslednú kapitolu („Lesné cesty“ existencializmu) venuje preto S. F. Odujev skúmaniu vzťahu existencializmu a Nietzscheho, príp. nietzscheovstva. Začína K. Jaspersom, ktorý vo svojej práci *Nietzsche. Einführung in das Verstandnis seines Philosophierens* prehlásil, že vo svojom filozofickom myslení ide naproti Nietzschemu, kladúc problém človeka do centra svojej pozornosti. Aj keď Jaspers vedie spor s Nietzscheom z pozícií existenciálno-kresťanskej ortodoxie a odmieta nietzscheovský „ateistický optimizmus“, zostáva však v zajatí jeho chápania filozofie a jej zamerania. M. Heidegger vo svojej „fundamentálnej“ ontológii využíva tzv. transcendentálno-fenomenologickú metódu a spája ju s teóriou bytia, budovanou ako metafyzika ľudskej prítomnosti v ňom. Nietzsche je podľa neho jedným z „posledných veľkých metafyzikov“, posledným zábleskom súmraku klasic-

kej metafyziky. A v súvislosti s Heideggerom sú známe aj jeho postoje v období nacizmu v Nemecku. Vo vzťahu k Heideggerovi S. F. Odujev analyzuje najmä jeho chápanie nietzscheovského nihilizmu. Posledná kapitola Odujevovej knihy je zakončená analýzou názorov O. F. Bollnowa, predstaviteľa mladšieho pokolenia existencialistov, ktorý sa pokúša nájsť „nové prístupy k bytiu“ a F. Heine- manna, interpretu existencialistickej klasiky, vystupujúceho s programom jej prekonania.

Odujevova práca *Po cestách Zarathustru* je na vysokej odbornej i ideovej úrovni, ktorá je pre sovietskú kritiku súčasnej buržoáznej filozofie obvyklá. Na základe dôkladnej znalosti pôvodnej i interpretačnej literatúry autor v súlade s marxistickými zásadami metodológie analýzy spoločenských teórií dokazuje vnútornú spätosť súčasnej buržoáznej filozofie s filozofiou Nietzscheho a poukazuje na príčiny, ktoré viedli a aj v budúcnosti povedú k prítomnosti myšlienkového odkazu i ducha filozofického systému F. Nietzscheho v teóriách súčasného buržoázneho filozofického myslenia.

František Mihina

O HISTORICKOM VÝVOJI POZNÁVACÍCH PROCESOV

A. R. LURIJA, O historickom vývoji poznávacích procesov. Nakladatelstvo ČSAV, Praha 1976, 188 s.

Napriek tomu, že autorom recenzovanej knihy je význačný sovietsky psychológ a jej podstatnou časťou sú experimentálne psychologické výskumy, domnievame sa, že ide o prínos nielen marxistickej psychológie, ale aj sociológie, histórie, etnografie a naposledy, no nie menej aj marxistickej teórie poznania či filozofie vôbec.

A. R. Lurija analyzuje v knihe vý-

sledky experimentov, ktoré uskutočňoval spolu so svojím pracovným kolektívom v tridsiatych rokoch nášho storočia v oblastiach sovietskej strednej Ázie. Zmeny, ktoré táto oblasť práve v tom období prežívala, boli najvhodnejšou pôdou pre podobné experimenty a podľa slov samého autora boli zároveň neopakovateľnou príležitosťou pre overovanie niektorých téz

marxistickej filozofie o historickej podmienenosti, premenlivosti psychických, najmä poznávacích procesov. Skupina psychológov prichádza k overeniu tézy konfrontáciami rôznych skupín obyvateľstva, pričom sa najväčší dôraz kládol na súvislosti medzi rôznymi formami praxe, vzdelaním či kultúrou vo všeobecnosti s obsahovou, ale aj formálnou stránkou mechanizmov psychických procesov. Pochopiteľne, že z hľadiska marxistickej teórie poznania nás nebudú natoľko zaujímať problémy metodických postupov získavania analýz materiálu ako tie všeobecné princípy, ku ktorým pracovný kolektív psychológov dospel a ktoré potvrdzujú jednu zo základných myšlienok dialektického materializmu o spoločensko-historickej podmienenosti foriem ľudského poznania.

Lurijove analýzy neostávajú len v empirickej rovine, ale celá kniha je vlastne polemikou s predstaviteľmi jednak idealistickej, jednak materialisticko-naturalistickej psychológie a teórie poznania na názory o povahe poznávacieho procesu. Autor kriticky rozoberá nielen názory fyziologickej psychológie, ktorá odvodzovala mechanizmy psychických procesov z prirodzených, nemenných vlastností organizmu, či idealistických smerov v psychológii a teórii poznania, ktoré hľadali za zákonmi psychických procesov prejavy vnútorných vlastností ducha, ale rovnako kriticky analyzuje aj predstaviteľov tzv. objektivistických smerov v psychológii a sociológii. Základnou výčitkou, ktorou sa obracia na Durkheimovu školu (Blondel, Mauss, Halbwachs, L. Lévy-Bruhl atď.), je poukázanie na nedostatočnosť koncepcií „kolektívnych predstáv“, rozpracovaných najmä touto školou. Aj keď v porovnaní so subjektivistickými názormi bola téza o sociálnej podmienenosti psychických

procesov (a teda aj poznávacích procesov) nesporným pozitívom, predstavitelia francúzskej školy nedokázali pochopiť súvislosť sociálno-historických podmienok a základných foriem poznávania v ich úplnosti, celostnosti.

Ako veľmi vhodnú ilustráciu predstavuje Lurija niektoré názory L. Lévyho-Bruhla, ktorý sa dopúšťal výraznej abstrakcie, nerešpektovania spätosti „kolektívnych predstáv“ ako zdroja myslenia primitívneho človeka s jeho konkrétnou pracovnou činnosťou a s ekonomickými podmienkami, tvoriacimi základný rámec spoločenského života. V dôsledku takéhoto abstrahovania dospel potom k záveru, že v dejinách ľudstva existovala zvláštna etapa, v ktorej myslenie prebiehalo podľa špecifických zákonov, úplne odlišných od zákonov myslenia civilizovaných národov, že toto tzv. „prelogické“ myslenie sa uskutočňuje na základe zákona participácie a má magický charakter. Za najdôležitejší nedostatok Lévyho-Bruhlových názorov pokladá Lurija to, že nespájal praktickú činnosť primitívneho človeka s formami jeho myslenia a že tieto posledné neodvodzoval vôbec z reálnej praxe, ale z akýchsi sústav vier, z magických predstáv. A. R. Lurija okrem gnozeologických či všeobecných filozofických a metodologických chýb tejto koncepcie upozorňuje, a domnievame sa, že v rámci súčasnosti je toto upozornenie veľmi aktuálne a dôležité, na ideologické aspekty takéhoto nesprávneho prístupu k tzv. primitívnym kultúram (propagovanie názorov o raseovej neplnohodnotnosti zaostalých národov a s tým súvisiaca politika imperialistických mocností).

Autor knihy podáva hoci stručný, no veľmi zasvätený prehľad základných koncepcií výskumov historického vývoja poznávacích procesov (Lévi-Strauss, Sapir, Whorf a iní) a na zá-

klade analyzovaných materiálov dokazuje, že všetky procesy psychického života [či už v elementárnej rovine vnímania alebo v rovine vyvinutého abstraktného myslenia] sú podmienené spoločensko-historickými podmienkami, formou reálnej praxe človeka. Táto téza, ktorá je v zhode s marxisticko-leninským chápaním vedomia ako najzložitejšej formy odrazu skutočností, sa stáva pre Luriju východiskom experimentálnych postupov. Odvodzovanie poznávacích procesov z foriem reálnej materiálnopredmetnej praxe tej-ktorej spoločnosti, rešpektovanie zmien v spoločenskom prostredí ako zdroja zmien v psychických procesoch, chápanie celkového vyvinutejšieho psychického života ľudí ako produktu novších a dokonalejších foriem spoločenskej praxe, sprostredkovanosť foriem ideálneho odrazu systémami pracovných nástrojov, ale aj systémom výrobných a všeobecno spoločenských vzťahov — také sú základné princípy, ktoré sa stali východiskom Lurijových experimentov. Tieto výskumy, odhaľujúce vzájomné vzťahy medzi názorno-činnosťnými a verbálnologickými komponentmi v psychických procesoch primitívnej kultúry, sa zameriavali postupne od základných foriem vnímania, cez formy abstrahovania a zovšeobecňovania až na formy diskurzívneho myslenia a napokon až na formy sebaanalýzy a sebauvedomovania.

Pri analýzach procesov vnímania (Lurija sa zameriava na formy zrkovového vnímania) sa východiskom stáva kritika klasickej psychológie a teórie poznania, ktoré postulovali nemennosť, nezávislosť foriem vnímania od vývoja spoločenskej praxe. Na základe vlastných, ale aj na základe cudzích materiálov Lurija dokazuje, že vnem je vlastne „zložitý a aktívny proces vzťahovania prijímanej informácie k určitej kategórii, ktorá pre-

bieha na základe abstrakcie a zovšeobecnenia a uskutočňuje sa za bezprostrednej účasti abstrahujúcej a zovšeobecňujúcej funkcie jazyka“. (s. 37)

Z hľadiska marxisticko-leninskej teórie poznania, ktorej východiskom je princíp odrazu [tvorivého, aktívneho, vyvíjajúceho sa], je najpodstatnejšie syntetizovať tie aspekty špeciálnovedných výskumov poznávacích procesov, ktoré zdôrazňujú zložitosť, sociálno-historickú podmienenosť aj tých najelementárnejších foriem psychického odrazu. Práve túto skutočnosť rešpektoval A. R. Lurija pri uskutočňovaní experimentov a rovnako aj pri analýzach materiálov nazhromaždených v týchto experimentoch. So svojim pracovným kolektívom sa sústredil najmä na skúmanie podmienenosti farebného vnímania, vnímania geometrických figúr a napokon mechanizmov geometrických zrkových klamov. Za najzávažnejšie závery, ku ktorým vedú Lurijove analýzy, možno z hľadiska marxisticko-leninskej teórie poznania pokladať:

a) Farebné vnímanie, bohatosť jeho diferenciácie je podmienené praktickým záujmom, využitím. Kategoriálne označenie farieb nemá v podmienkach primitívnej kultúry prvoradý význam, ale spája sa s dominujúcim názorno-predmetným označovaním.

b) Vnímanie geometrických tvarov je procesom, ktorý závisí od sociálno-kultúrnych podmienok. Tieto závažnou mierou participujú na vyčleňovaní najpodstatnejších príznakov vnímaných geometrických obrazcov a spôsobujú niektoré zvláštnosti geometrického vnímania (vplyv tzv. pravouhlého sveta).

c) Medzi mnohými geometrickými zrkovými klammi, ktoré majú fyziologický základ, existujú aj také, ktoré sú podmienené praktickou predmetnou skúsenosťou subjektu, kultúrnym

svetom, ku ktorému prináleží. Výskyt niektorých prvkov zrakových geometrických klamov sa viaže na dominantné črty životného prostredia, na tvary, ktoré sa najčastejšie používajú v praktickej predmetnej činnosti.

Je veľkou zásluhou Luriju, že zovšeobecnením svojich výskumov potvrdil správnosť tézy marxistickej filozofie o sociálno-historickej podmienenosti všetkých foriem psychických procesov, počnúc elementárnymi zrakovými vnemami cez spôsoby klasifikácie, zovšeobecňovania, až po formy diskurzívneho myslenia.

V polemike so zástancami koncepcie o zásadnej kvalitatívnej odlišnosti tzv. primitívneho myslenia (neschopného podľa nich abstrakcie, zovšeobecnenia) zdôrazňuje autor knihy myšlienku, ktorá môže byť veľmi produktívna aj ako metodologický inštrument pri realizáciách ďalších špeciálnovedných výskumov historického vývoja ľudského poznania. Je to myšlienka, že ľudia v primitívnych kultúrach sú schopní zovšeobecňovania, ale modely operácií ich zovšeobecňovania sa nezhodujú s našimi modelmi, nakoľko štruktúry procesov abstrahovania a zovšeobecňovania sú veľmi závislé od štruktúr praktických činností, ale aj od kultúrno-historických podmienok tej-ktorej spoločnosti vo všeobecnosti. Základnými princípmi, ktorými sa riadi proces klasifikácie, zovšeobecňovania u ľudí s primitívnou kultúrou (negramotní, žijúci v odľahlých oblastiach, zapojení do elementárnych foriem praktickej činnosti), sú podľa Luriju princípy vhodnosti, potrebnosti, užitočnosti či vôbec začleniteľnosti vzhľadom na určitú konkrétnu praktickú situáciu. Zovšeobecňovanie sa tu teda neuskutočňuje ako teoretická operácia priraďovania jednotlivce vlastnosti, príznaku k určitej abstraktnej kategórii, ale ako operácia „spojovania predme-

tov na základe ich začlenenia do určitej praktickej situácie“. (Lurijs, s. 73) Ďalším veľmi závažným záverom Lurijových výskumov je poukázanie na to, že takéto konkrétne, praktické formy myslenia, ktoré vlastne prebiehajú ako reprodukcia názorných praktických (činnostných) situácií, nemožno pokladať za nemenné, vrodené, ale len za produkt historického vývoja ľudstva na jednej danej etape s pomerne málo vyvinutými formami spoločenskej praxe. V zmenených podmienkach dochádza aj k zmenám týchto štruktúr myslenia, s rozvojom praxe myslenie, reprodukuje názornú situáciu, uvoľňuje miesto vyšším formám myslenia.

Lurijove výskumy zamerané na analýzu sylogizmov ako najjednoduchších foriem diskurzívneho myslenia potvrdzujú rovnako presvedčivé tézy o ich závislosti od vývojového stupňa praxe spoločnosti, v primitívnych kultúrach prebiehajú v názornej rovine, v rovine reprodukcií osobnej činnostnej situácie. Analogické boli aj výskumy riešenia problémových úloh. Len čo premisy nereprodukuje praktickú situáciu, len čo sa početné alebo logické operácie odchyľujú od bežnej praktickej činnosti, vznikajú so skúmanými osobami ťažkosti. Pomocou analýz spomínaných výsledkov odhaľuje Lurijs slabiny takých gnozeologických predstáv o charaktere elementárnych logických procesov, podľa ktorých sú tieto človeku dané, sú základnými vlastnosťami ľudského vedomia či tzv. logickými citmi, nemennými vo všetkých etapách ľudskej histórie.

Za veľmi zaujímavé a celkom iste netradičné možno pokladať aj Lurijove výskumy závislosti obrazotvornosti od sociálno-historických podmienok. Proti zaužívanej predstave o mimoriadnej schopnosti fantázie, o vysoko vyvinutej obrazotvornosti v primitívnych kultúrach uvádza autor

hypotézu (vyplývajúcu z jeho experimentov, no vyžadujúcu ešte ďalšie rozpracovanie) o určitej obmedzenosti obrazotvornosti (v tom najvšeobecnejšom zmysle), ktorá súvisí s obmedzenými formami spoločenskej materiálno-predmetnej praxe. Nemenej podnetné sú aj výskumy týkajúce sa analýz procesov sebauvedomovania a sebahodnotenia. Výsledky týchto výskumov sú v ostrom protiklade s tézami idealistov, racionalistov alebo senzualistov o tzv. „bezprostrednosti dát vedomia“ či o prvotnosti vnútorného sveta, logických kategórií atď. Autor zhŕňa závery výskumov do poznatku, ktorý potvrdzuje správnosť marxistickej tézy o sebauvedomení ako o produkte spoločensko-historického vývoja, ako o odraze vonkajšej prírodnej a sociálnej skutočnosti.

Hoci teda recenzovaná kniha prináša súbor analýz psychologických experimentov, predstavuje súčasne prínos aj pre marxistickú filozofiu, sociológiu, etnografiu a históriu. Na základe téz o premenlivosti štruktúr

poznávacej činnosti v jej ľubovoľnej rovine (zmyslové vnímanie, zovšeobecňovanie, úsudok a uvažovanie, obrazotvornosť a analýza vlastného psychického života vyúsťujúca v sebauvedomení a v sebahodnotení) potvrdzuje A. R. Lurija z hľadiska špeciálnovedných výskumov jeden zo základných princípov materialistickej dialektiky, princíp odrazu späť s princípom vývoja. Len na základe tohto princípu možno správne vysvetliť podstatu, vznik a vývoj ľudského vedomia, ktoré je výsledkom historického pohybu spoločnosti, pričom determinujúcim faktorom pre všetky stránky tvorby ideálnych obrazov — ako základu psychickej činnosti — ostáva materiálno-predmetná prax spoločnosti. Kniha A. R. Luriju *O historickom vývoji poznávacích procesov* možno pokladať za príklad dobre aplikovanej syntézy špeciálnovedného výskumu so všeobecnometodologickými a filozofickými analýzami skúmaného problému.

Etela Farkašová